

потребується вся та сдержанность и осторожность, которая необходима для избежания какихъ либо недоразумѣній неосмысленных догадок наиболѣе консервативной части населенія.

Переходя теперь къ последнему замечанію Вашего Высокопревосходительства на плохую обстановку и печальность учебныхъ пособій некоторыхъ инородныхъ училищъ, долженъ сказать, что замечаніе это всецело можетъ быть отнесено к школахъ подведомственнымъ училищнымъ советомъ, так как сельскія общества на содержаніе этихъ училищъ отпускаютъ недостаточные суммы, так напр: есть школы, этой категоріи, в Аккерманскомъ уездѣ получающія всего 170 руб. годового содержанія. Большинство же такихъ училищъ получаютъ 400 руб. и лишь самая незначительная часть 500 руб., тогда какъ министерскіе школы пользуются содержаніемъ от 600-900 руб. Поэтому в Министерскихъ школахъ и внешняя обстановка и личный персонал учителей следуетъ признать вполне удовлетворительнымъ.

В заключеніе долгомъ считаю высказать свое мненіе, что среди местного населенія, как въ вышихъ его слояхъ,

так и в низшихъ не проявляется, видимымъ образомъ, упорно-страстныхъ стремленій к сепаратизму, или желаній къ соединенію съ единоплеменною Румынією, а потому, съ этой стороны, для сліянія здешней окраины съ остальною Россією не можетъ встрѣтятся непреодолимыхъ препятствій.

Прошу принять увереніе в совершенномъ почтеніи и преданности.

Вашего Высокопревосходительства покорный слуга Александр Константинович

Государственный архив Одесской области, Фонд. 5, опись 1, дело 1507, лист 50-55.

ЛИТЕРАТУРА

1. Tomuleț V. Influența regimului de dominație țarist asupra genezei și evoluției burgheziei comerciale din Basarabia (1812-1868) / Valentin Tomuleț. – În: In memoriam professoris. Mihail Muntean. Studii de istorie modernă. – Chișinău, 2003, p. 157-158.
2. Valentin Tomuleț Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituții, regulamente, termeni) / Valentin Tomuleț. – Chișinău, 2012, vol. I, p. 8.
3. Государственный архив Одесской области (ГАОО), ф. 5, оп. 1, д. 1507, 60 стр.

Тетяна Шептицька

Цивілізаційне самовизначення України: підхід Дмитра Донцова

У статті розглядається підхід Д. Донцова до цивілізаційної проблематики. Наголошується, що Д. Донцов обстоював належність України до західної цивілізації. У своїх працях він вказав причини, які перешкоджають відбутися українцям як європейській нації та окреслив шляхи їх подолання.

Dmytro Doncov's approach to the problem of civilization is examined in the article. The author marks, that D. Doncov defended belonging of Ukraine to western civilization. D. Doncov specified the reasons, which hinder to take place Ukrainians as the European nation, and outlined the ways of their overcoming.

Дмитро Донцов, попри його вагомий внесок у розвиток української інтелектуальної думки ХХ ст., не належить

до кола загальноновизнаних і широко цитованих цивіліологів. Частково подібне ставлення до одного із провідних ідео-

логів українського націоналізму, відомого редактора і талановитого публіциста є справедливим, адже він дійсно не був причетним до становлення і поступу науки про теорію та історію цивілізацій. Водночас він як людина високоосвічена, добре обізнана з найновішими течіями, концепціями, підходами в українській та світовій гуманітаристиці, не міг не порушувати у своїх працях цивілізаційної проблематики. Зрештою, й формування його світогляду, політичних та філософсько-етичних поглядів припало на час радикальних суспільно-культурних змін, епохальних геополітичних зрушень, зіткнення народів і культур, оперативного відрефлексованих західними мислителями. Тож твори Ф. Ніцше, І. Канта, А. Тойнбі, В. Парето, О. Шпенглера з їх роздумами про долю людства не лише належали до кола постійної лектури Д. Донцова, а й надихали його до чіткої артикуляції та оприлюднення власного бачення цивілізаційних процесів та місця України серед світових макроформацій.

Доробок Д. Донцова відносно добре розроблений у сучасному українознавстві. Його життєвий і творчий шлях, засади і підґрунтя доктрини «чинного націоналізму», вплив на духовне зростання західноукраїнської молоді у міжвоєнний та повоєнний періоди, літературознавчі напрацювання, ставлення до національної еліти, української ментальності, до визначних постатей української історії досліджували О. Баган [2], С. Квіт [12], В. Лісовий [13], Г.Сварник [15], М. Сосновський [16], Б. Харахаш [17], Ю. Шевельов [18], І. Шліхта [20] та інші. Однак, багатопроBLEMність і яскравість писань Д. Донцова, контраверсійність самої постаті ідеолога, недостатня розробленість окремих тем залишають ще великий простір для різноманітних тлумачень та інтерпретацій. Зокрема,

майже поза цілковитою увагою науковців перебуває донцовське розуміння призначення України в парадигмі міжцивілізаційних взаємин. Отже, спроба висвітлити підхід Д. Донцова до питання цивілізаційного самовизначення українства є актуальною і своєчасною.

Засадничими умовами будь-яких концептуальних положень Д. Донцова завжди були дотримання інтересів України та послідовна боротьба за вивільнення української нації та культури із лабет провінціалізму. М. Сосновський досить вдало сформулював головну ідею донцовської системи: «Не було проблеми в українському політичному, громадському й культурному житті, до якої він не займав би становища, але провідною ідеєю всією його творчості завжди був український національний інтерес, справа української державності, чи, як Донцов це постійно підкреслював, – «власновладства нації» [16, с. 19]». «Власновладство» ж будь-яка нація здобуває сама, відкинувши автономістичні, федералістичні чи інші концепції симбіозу з ворогами власної самостійності, плекаючи дух боротьби та експансії, окреслюючи мету подальшого руху й ясно розуміючи власне призначення.

Намагаючись осмислити й визначити цивілізаційну належність України, Д. Донцов, насамперед, прагне означити ментально-психологічні та політично-релігійні відмінності між Сходом і Заходом як двома глобальними соціально-історичними цілісностями. Подаючи приклади з історичного минулого Європи та спираючись на шпенглерівське розуміння окцидентальної цивілізації, Д. Донцов твердить, що дух Заходу характеризується «переборенням опорів, ... активністю, рішучістю, самоутвердженням... боротьбою проти вражінь моменту,

...проти близького, схопимого, накиненого того, що має загальність і тривалість...» [7, с. 294]. Європейська цивілізація постає в уявленні мислителя як простір свободи, поваги до індивідуальності, саможертвності заради вищих ідеалів, свідомого цілепокладання. Відтак, для Д. Донцова Європа як своєрідне макрокультурне утворення з особливими гносеологічно-ціннісними орієнтирами становить велику цінність саме виразним особистісним началом, загальним дотримуванням прав та обов'язків, приматом права, прагненням до експансії, здатністю долати усі перепони на шляху до визволення.

Натомість, Орієнт сприймається Д. Донцовим як перемога ідеї пасивного споглядання. На його переконання, східна цивілізація сповідує відмову від пристрастей, толерантність до ворогів, ідею нірвани як заслуженого відпочинку, винагороди за затрачені зусилля. Найбільше несприйняття викликає у Д. Донцова відмова східної людини від боротьби та потужний колективізм загалу. Більш того, для українського ідеолога орієнтальний шлях розвитку видається згубним і шкідливим. Він наполягає: «Нація, яка ... відкидаючи всяку ідею слави ... блиску, індивідуальної вишості, зводить все до задоволення матеріальних прагнень мас, себто до заспокоєння потреб насолоди найбільшого числа, стане готовою жертвою для завоювання. «Хто хоче спасти своє життя, губить його». Інтерес ніколи не зможе уґрунтувати чогось; маючи страх перед речами великими й героїчною посвятою, він доводить до стану ослаблення й деморалізації» [7, с. 297]. Зрозуміло, що за подібного поділу націй на поневолених і керуючих, Д. Донцов волів, аби українці належали до кола сильних, які у своїй розвої не покладаються на зовнішні об-

ставини, а діють відповідно до власних здібностей, ідей, потреб, догм і правил.

Варто зауважити, що теоретичні конструкції Д. Донцова, пов'язані з опозицією «Схід-Захід», хибують на деяку некритичність і прагнення допасувати їх до доктрини «чинного націоналізму» з її орієнтацією на європейську духовність і культуру. Не заперечуючи онтологічно-ментальних відмінностей між східною та західною цивілізаціями, потрібно зазначити, що народи, яких зазвичай зараховують до Орієнту, так само мають в своїй історії знакові приклади національно-визвольної боротьби (повстання сипаїв в Індії, національна революція в Китаї, молоді афганський рух).

Д. Донцов виразно маніфестує історичну належність українців до європейської цивілізації: «Ми були, може, далеким сходом Окциденту, але в жаднім разі не далеким заходом Орієнту» [9, с. 86]. Одним із аргументів, які мають доводити безпомилковість позиції автора, стало географічне розташування України. Д. Донцов пише: «Ні у відношенні геологічним та кліматичним, ні під оглядом річкових систем не є Україна продовженням східно-російської рівнини, хоч вона й не виказує маркантних границь з цією останньою. Навпаки, через Литву і Польщу і через їх річкову систему вона скорше була продовженням Середньої Європи. Таке її положення зробило з неї театр невгаваючої політичної та культурної боротьби двох світів: татаро-московського і європейського. Від цього останнього відпала вона політично в кінці XVIII в., культурно – ніколи» [9, с. 84]. З цих ідейницьких настанов й виходить вимога Д. Донцова розвивати українську культуру і літературу у загальноєвропейському напрямку.

Реінтеграція України в західний світ вимагає, за Д. Донцовим, вирішення цілого комплексу проблем. Адже «донцовське гасло вестернізації України передбачає, в першу чергу, духовне звільнення української етнопсихіки від російського ментального виміру, передбачає структурну реорганізацію національної самосвідомості й ліквідацію, зокрема, комплексу малоросійства, передбачає розширення і проникнення в український простір європейських культурно-економічних і юридично-політичних інституцій» [1, с. 172]. Отже, цілком умотивованою та логічною є вимога мислителя позбутися комплексу національної меншовартості та почати розвивати в собі елементи повноцінної нації: «Нашим обов'язком є відкинути на бік теорію аполітично-культурно-національно-сентиментального українства і намітити ясну програму української політики, оперту на аналізі природи національних рухів, національних відносин в Росії і вільну від таких впливів чужих концепцій, котрі небажані нам і не відповідають нашим потребам. Українство потребує нової орієнтації! Коли воно не хоче [...] зістати навіки російським провансальством [10, с. 29-30]». На думку М. Сосновського, «так недвозначно поставлене питання українсько-російських культурних і політичних взаємин і таке різке осудження всякого російського впливу на українське життя – було, без сумніву, зовсім новим у всій нашій тодішній публіцистиці [16, с. 94-95]». Між тим, варто прислухатися до С. Квіта, який вважає, що «принципова антиросійська настанова (Донцова – Т.Ш.) пояснюється не певною патологією чи полонофільством, а саме необхідністю виховання української самодостатності, важливістю духовного і політичного відмежування України від Росії» [12, с. 7].

Геополітичне та цивілізаційно-культурне самовизначення України, однак, не можливе без усвідомлення національною елітою світових процесів та розпрацювання стратегії визволення. Д. Донцов ставить досить високі вимоги перед прошарком інтелектуалів-провідників, адже від їх чеснот залежить повноцінний розвиток української спільноти. Національна еліта має обстоювати, перш за все, національні інтереси, а в умовах колоніальної залежності, відсутності власних державних структур займати опозиційне становище та духовно й політично інтегрувати суспільство на вирішення націєтворчих проблем й здобуття суверенітету. «Мусить вона, – пише Д. Донцов, – насамперед бути тверда і невблаганна щодо самої себе, не піддаватися матеріяльним спокусам вигідництва чи оспалости, ставлячи над усе поняття чести й обов'язку, безоглядно вірити в свою справу і в своє право провадити загалом. Мусить вона вірити тільки в свою організуючу ідею, служити їй як найвищій меті [5, с. 16]». У своїх статтях Д. Донцов розкриває причинно-наслідкові зв'язки між процесами «малоросіянізації» українців та нездатністю провідної верстви протистояти загарбницьким процесам. Публіцист впевнено стверджує, що «наша трагедія була в тім, що на чолі зревольтованої маси опинилися діячі з чисто мировим складом психіки, роз'їдені сумнівами щодо життєвої сили нації, нездібні ні на ризик, ні на широкий жест, наділені всіма вадами й чеснотами переконаного філістера і ні одною з тих, якими візначаються ті, хто ведуть маси [2, с. 70]». Автор повністю поділяє прикру, але справедливу оцінку, яку дав колись Адам Кисіль козацькій нації, – «бестія без голови». Це «безголов'я» для нього продовжує залишатися однією з перманентних хво-

роб українського суспільства, адже тільки свідомо, енергійна провідна верства може стати тим двигуном, що приведе у рух національну машину, а незріла та анемічна – загальмує будь-який політичний та культурний розвиток.

Гострої критики з боку Д. Донцова зазнають ті представники української еліти, які, на його думку, загальмували повернення України в лоно європейської цивілізації. У 1923 році «Літературно-науковий вістник» опублікував невідомі листи М. Драгоманова до В. Навроцького з коментарем Д. Донцова. У полемічному запалі автор не просто закидає М. Драгоманову брак фанатизму і віри, страх нав'язати свою волю іншій нації, а й покладає на нього відповідальність за привнесення в усі прояви нашого політичного життя духу національної провінційності. На думку Донцова, діяльність М. Драгоманова зводиться до трьох основних постулатів: визнання спасенності московських культурних впливів, що у свою чергу зумовило некритичне сприйняття Заходу, тверде переконання, що Україна бореться з певним політичним режимом, а не з пануванням чужої нації, примат класових інтересів тієї чи іншої верстви над національно-державними інтересами народу. «Він (М. Драгоманов – Т. Ш.) боровся з національним гнітом і централізмом, але не бачив ніякої суперечності між зовнішніми державними інтересами Росії і України: обидві країни були для нього одно, яке протиставляло себе, як цілість, решті світа Він дивився на українство скорше як на верству, і то досить несвідому верству, яка мріє лише про соціальний егалітаризм, – ніж як на націю з власною політичною програмою. Впливи Росії тяжіли над ним сильніше, як європейські [4, с. 264]». Драгоманівська спадщина, за твердженням Д. Донцова, мала колосальну істо-

ричну й психологічну інерцію і змогла досить сильно загальмувати розгортання широкого національного руху.

Дещо скорегував позиції Д. Донцова його учень та близький товариш Євген Маланюк. Останній зауважив, що «лихо було не в Михайлі Драгоманові, який в тогочасних умовах робив своє, обмежене часом і добою детерміноване, діло. Лихо було в тім, що наставлена на «вічність Росії» і на «земствах» самообмежена, *драгоманівщина* в результаті давала *національну капітуляцію*, (курсив Є. Маланюка. – Т. Ш.) капітуляцію «ідеологічно обґрунтовану», з головною тезою, що Росія була, єсть і буде, а що, мовляв, наше (українське) діло – мале, неке, повітове, бо про інші справи «хай думає вище начальство» (sic), розуміється, імперське. З цього логічно випливало перекреслення Шевченкового заповіту та ліквідація української нації («как класса»)» [14, с. 368].

Д. Донцов, творчо переосмисливши ідеї «інтегрального націоналізму», виокремив основні шляхи подолання (переборення) української провінційності як глобальної перешкоди для нашої вестернізації. Серед них найважливішими він вважав поширення ідей націоналізму, боротьбу за усунення будь-яких впливів російської культури на український національний організм, прилучення української нації до здобутків європейської цивілізації, виховання справжньої, національно свідомої еліти, дотримання абсолютної «чистоти» національної мови та культури (хоч сам Д. Донцов часто хибував на русизми та калькування з польської).

Провінціалізація української культури взагалі і української літератури зокрема, на думку Д. Донцова, здійснювалася головним чином через численні репресивні заходи. Розгром Кирило-

Мефодіївського братства, Валуєвський циркуляр та Емський указ фактично поставили українську літературу в Росії поза законом. Довгий час вона творилася малими силами, з орієнтацією на реципієнта з простолоюду. Наприкінці XIX - початку XX ст. європейські теми чи образи почали проникати у наше красне письменство, виводячи його на світовий рівень (Леся Україна, М. Коцюбинський, І. Франко, О. Олесь). Між тим, Д. Донцов-критик відмовляється помічати такі тенденції, вважаючи, що, властиві європейському письменству «лицарська погорда до утилітаризму», бажання протиставитися цілому світові, ненависть і нестримна помста, прагнення заглибитися у природу добра і зла лякають повільного і розмріяного гречкосія. «Криве дзеркало нашої літератури відбиває лише частину емоцій, і то найпримітивнішу. Одні – звужені і сплющені до непізнання, другі – поширені до неприродних розмірів. В Дон Кіхота лякаємося ми бандита і вояка, в Прометею – фантаста, ще й того – антидемократа, що вириває нас від рідних корів та ягнят в небезпечну мандрівку. А в усіх – боїмося ми неспокійного духа, що порушує нашу привичну сієсту, нашу оспалу душу і порослі мохом серця. Тому наша література обезмужнює ці типи, прикроюючи їх до свого смаку, роблячи з них замість здорових людей анеміків. Так Дон Кіхот переминюється в Панса, ворохобник – в філістра, пророк – в неврастеніка, догматик – в еклектика. Цілий активістично-драматичний світогляд заступається пасивно ліричним наставленням «вічного хохла» [6, с. 887]».

Вивести літературу з рівня провінційності – ось найголовніше завдання, яке ставить Д. Донцов перед молодим поколінням митців, які мали б засвоїти не замулені часом і політичними непо-

розуміннями ідеали нації, щоб зробити їх реальністю. Новий світогляд мусить рішуче та безоглядно порвати з усім старим, поставивши на місце розуму відчуття, на місце феномена – містику, на місце дрібних пристрастей – героїчний чин сильної особистості. Харизматичний характер, впевненість у собі, вірність власним переконанням, незламність перед невдачами чи поразками, культ успіху, готовність завжди виконати свій обов'язок, нехтуючи приватними інтересами, – саме такими якостями наділені (ідеальні? – Т.Ш.) лідери націй-володарів. Виховання тих рис, що складають «найтвердішу вдачу», – єдиний спосіб загартувати націю, зробити її здатною на великі справи, спроможною встояти серед розбурханої стихії новітньої епохи, не розчинившись у ній, не втративши високих ідеалів.

Праці Дмитра Донцова справедливо вважаються своєрідним етнопсихологічним дослідженням українського народу. Однак, за емоційними та пристрастними роздумами мислителя над трагічною долею українства, над причинами відсутності державної зреалізованості, проступають глибші міркування, що стосуються процесів загальнолюдського розвитку. Підхід Д. Донцова до цивілізаційної проблематики значною мірою перебував під впливом ідей О. Шпенглера та багатьох інших західних мислителів кінця XIX – першої половини XX ст. Д. Донцов у своїх працях, як суто літературознавчих, так і політичних, аргументовано доводив належність України до європейської цивілізації. Він послідовно захищав цінності західного світу, наполягаючи, що лише захист індивідуальної свободи, оборона людської гідності та честі, подолання провінційних комплексів порятують українство від асиміляції та деградації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астаф'єв А. Парадигма «Схід-Захід» у політичній націософії Дмитра Донцова / А. Астаф'єв // Українські проблеми. – 1999. – № 1-2. – С. 169-173.
2. Баган О. Лицарі духу (Українські письменники-націоналісти-«вісниківці») / О. Баган, З. Гузар, Б. Червак. – Дрогобич: «Відродження», 1996. – 288 с.
3. Донцов Д. Bellua sine capite / Дмитро Донцов // ЛНВ. – 1923. – Т. 79. – Кн. 1. – С. 58-71.
4. Донцов Д. Драгоманів і ми / Дмитро Донцов // ЛНВ. – 1923. – Т. 79. – Кн. 3. – С. 260-267.
5. Донцов Д. Дух нашої давнини / Дмитро Донцов. – Дрогобич, Видавництво Відродження, 1991. – 341 с.
6. Донцов Д. Криве дзеркало української літератури / Дмитро Донцов // ЛНВ. – 1929. – Т. 100. – Кн. 10. – С. 870-887.
7. Донцов Д. Націоналізм / Дмитро Донцов. – Лондон, Торонто, 1966. – 363 с.
8. Донцов Д. Наші цілі / Дмитро Донцов // Літературно-науковий вістник. – 1922. – Т. 76. – Кн. 1. – С. 1-5.
9. Донцов Д. Підстави нашої політики / Дмитро Донцов. – Нью-Йорк: ОЧОСУ, 1957. – 210 с.
10. Донцов Д. Російські впливи на українську психіку / Дмитро Донцов // Russika. Збірник «Діла»; [упоряд. В. Панейко]. – Львів, 1913. – С. 5-11.
11. Донцов Д. Сансара / Дмитро Донцов // ЛНВ. – 1928. – Т. 95. – Кн. 2. – С. 149-158.
12. Квіт С. Дмитро Донцов: Ідеологічний портрет / Сергій Квіт. – К.: Київський університет, 2000. – 260 с.
13. Лісовий В. Драгоманов і Донцов / В. Лісовий // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 9. – С. 83-101.
14. Маланюк Є. Книга спостережень. У 2 томах / Євген Маланюк. – Торонто, 1962-1966.
15. Сварник Г. Редакторська та видавнича діяльність Дмитра Донцова львівського періоду (1922-1939) / Галина Сварник // Україна в минулому. – К., Львів, 1996. – Вип. 9. – С. 153-162.
16. Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет / Михайло Сосновський. – Нью-Йорк, 1974. – С. 94-95.
17. Харахаш Б. Ідея нації у творчості Дмитра Донцова / Б. Харахаш // Українські проблеми. – 1998. – № 1. – С. 128-140.
18. Шерех Ю. Скарби, якими володіємо / Ю. Шерех // Сучасність. – 1993. – № 6. – С. 147-164.
19. Шептицька Т. «Від полуднево-російського племені до свідомої нації» (до 120-річчя від дня народження Дмитра Донцова) / Тетяна Шептицька // Українознавство – 2003. Календар-щорічник / [упорядн. Валентина Піскун, Анатолій Ціпко, Олена Щербатюк]. – Київ: Поліграф книга, 2002. – С. 208-210.
20. Шліхта І. Дмитро Донцов як ідеолог і теоретик українського націоналізму: Автореф. дис.. канд.. іст. наук: спец. 07.00.01 / Ірина Шліхта. – Київ, 2005. – 18 с.

Наталія Шкода

Роль культурно-просвітницьких організацій

Наддніпрянської України у поширенні самодіяльного театрального руху в другій половині XIX – першій половині XX ст.

В другій половині XIX – на початку XX ст. українські інтелектуальні сили засновують громади та інші культурно-просвітницькі організації. Важливе місце в їх діяльності посідали театральні заходи, які сприяли поширенню української мови, культури та підвищенню етносоціальної активності учасників вистав та певної частини глядачів.

In the second half XIX - in the beginning of the XX century Ukrainian intellectual power base bulks and other cultural and educational organizations. The important place in their activity was occupied with theatrical